

ILOVA KONSTRUKSIYASIDA SINTAKTIK ALOQANING SHAKLLANISHI

To'lakova Dilbar Elmuradovna

SamDChTI tayanch doktoranti

Elektron manzil: Dilbar83tulakova@gmail.com

Telefon raqam: +998975784335

Annotatsiya: Maqolada ilova konstruktsiyalarining sintaktik va semantik xususiyatlari, ularning gap mazmunini kengaytirish, aniqlashtirish va nutqqa ekspressivlik berishdagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ilova konstruktsiyasi, ilova elementi, asosiy ifoda.

KIRISH.

Til birliklarining samarali ishlashi va ma'no uzluksizligini ta'minlashda ilova konstruktsiyalari muhim o'rin tutadi. Ilova konstruktsiyasi – bu gap ichidagi mustaqil yoki yarim mustaqil element bo'lib, u bosh gap bilan turli darajada sintaktik va semantik aloqada bo'ladi. Ayniqsa, ilova konstruktsiyasida sintaktik aloqaning shakllanishi gapning ichki tuzilishi va uning semantik yuki bilan chambarchas bog'liqdir.

Ilova elementi bosh gapga turli yo'llar bilan ulanadi: u gap mazmunini aniqlashtiradi, to'ldiradi yoki unga ekspressiv va kommunikativ urg'u beradi. Shu jihatdan, ilova konstruktsiyasi sintaktik aloqaning shakllanishida ham vosita, ham mexanizm sifatida qaraladi. Ilovaning gap tuzilishidagi pozitsiyasi, uning bog'lanish uslubi va semantik funktsiyalari sintaktik aloqaning turlicha modellari va variantlarini yuzaga chiqaradi.

Shu bilan birga, ilova konstruktsiyalari yordamida til foydalanuvchisi gapning asosiy mazmunini ta'kidlashi, yetishmaydigan axborotni qo'shishi va nutqni yanada aniq, boy va ekspressiv qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, ilova konstruktsiyasida sintaktik aloqaning shakllanishi nafaqat grammatik, balki kommunikativ va stilistik jihatlarini ham o'rganish uchun muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Ilova tushunchasining ilmiy sintaktik jihatdan keng qo'llanilishi tilshunoslikda ko'plab tadqiqotchilar – L. V. Shcherba [4], V. V. Vinogradov [1] va S. E. Kryuchkovlarning [2] asarlariga bog'liq. Ularning fikricha, ilova konstruktsiyalari gap ichidagi sintaktik aloqaning o'ziga xos turini ifodalaydi va quyidagi asosiy belgilar bilan tavsiflanadi:

1. “Ixtiyorsizlik”ning psixologik belgisi. Ilovadagi aloqaning shakli teng bog'lanishdan farqli ravishda yuzaga keladi: u bosh elementdan keyin yoki gap aytilgan paytda paydo bo'ladigan ikkinchi element sifatida shakllanadi. Bu belgining ahamiyati shundaki, ilova konstruktsiyalari mustaqil semantik birlik sifatida, lekin bosh gap bilan bog'lanish davomida yuzaga keladi.

2. Ekspressiv-semantik xususiyat. Ilova konstruktsiyalari qismlari semantik jihatdan bosh gap elementlariga to'liq mos kelmasligi mumkin, natijada ular mantig'i murakkab, lekin yaxlit ifodaga birlashgan tuzilma hosil qiladi. Bu jarayonda subyektiv motivlar, ekspressiv shakllardagi ma'nolar o'zgaradi va sintaktik harakatlarning odatiy mantig'i o'zgartiriladi. Shu bilan birga, sintaktik shakllarning normal ma'nolari va ularning uslubiy qo'llanilishi o'rtasida bo'shliqlar va nomuvofiqliklar yuzaga keladi.

3. Semantik xususiyat. Ilova konstruktsiyasi g'oyatda “qo'shimcha hukm” vazifasini bajaradi. Ya'ni, gap aytilish jarayonida ongda qo'shimcha fikr sifatida shakllanadi va bosh gap mazmunini boyitadi, aniqlik kiritadi hamda kommunikativ funktsiyani kengaytiradi.

Shu jihatlar ilova konstruktsiyalarining nafaqat sintaktik aloqaning shakllanishida, balki gapning ekspressiv va stilistik o'lchamlarida ham muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Ilova yordamida gapning asosiy mazmuni kengaytiriladi, yetishmaydigan ma'lumotlar qo'shiladi va nutqning kommunikativ samaradorligi oshiriladi.

L. V. Shcherba va V. V. Vinogradov tomonidan ilgari surilgan ilovaning belgilari nutq voqeligining ko'plab faktlarini umumlashtirishga qaratilgan. Biroq, ko'plab olimlar tomonidan bu belgilar o'ziga xos shartlar

hisobga olinmagan holda qo'llanilgan, shuning uchun sintaksisda aniq belgilangan ilovali aloqa kategoriyasini ajratib ko'rsatish uchun yetarli asos bo'la olmadi.

Buning sababi shundaki, L. V. Shcherba ilova hodisasi haqida o'z xulosalarini bildirarkan, asosan jonli nutq yoki og'zaki nutqni nazarda tutgan. Shu sababli, uning me'zonlari tadqiqotchilarni o'z sohasida faqat og'zaki nutqdagi ma'lum bir guruh faktlarni tahlil qilishga yo'naltiradi. Amalda, ilova muammosiga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlarda L. V. Shcherbaning me'zonlari olimlar tomonidan adabiy tilning butun sohasiga, xususan kitobiy til sohasiga kengaytirib qo'llanilishiga intilish kuzatilmoqda.

Natijada, ilova hodisasini tahlil qilishda ham jonli, ham yozma nutq materiallari birlashtirilib, ilovaning funksional va ekspressiv jihatlarini aniqlash imkoniyati oshadi. Shu bilan birga, bu yondashuv L. V. Shcherba va V. V. Vinogradov tomonidan ilgari surilgan ilmiy asoslarni kengaytirish va sintaktik aloqaning turli shakllarini yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Qo'shimcha xabar yoki qo'shimcha hukmning semantik me'zonlari o'z-o'zidan ancha keng va noaniq bo'lib, bu hol tilshunoslar orasida uni ilovali elementning “semantik ikkilamchi ahamiyati, pastligi” sifatida talqin qilishga sabab bo'lgan [3; 275-b.]. Natijada, uning yondashuvi ilova kategoriyasining chegaralarini haddan tashqari kengaytirishga olib kelmasdan, aniq va strukturaviy jihatdan belgilangan asos yaratadi.

Ilova konstruksiyasi sifatida, ushbu ishidagi gaplar turli bog'lovchi va bog'lovchi birikmalari bilan bog'langan bo'laklarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, teng va tobe bog'lovchili murakkab gaplar, shuningdek, bo'laklari bog'lovchisiz bog'langan gaplar ham tahlil qilinadi. Masalan:

“He reminded me to have a bowl and a shave. And shoe polish. And brush” (Golding W. Lord of the Flies, 56 r.).

“They saw the lightning. And they ran home” (Bellow S. The Adventure of Augie March, 78 r.).

Ushbu misollar ilova hodisasining sintaktik va semantik o'ziga xosligini namoyon qiladi. Gap ichidagi ilovali qo'shimchalar birinchi gapning mazmunini to'ldiradi, aks ettiradi va ba'zan mustaqil ifoda sifatida yuzaga chiqadi. Shu tarzda, S. E. Kryuchkovning yondashuvi ilova hodisasini tahlil qilishda tizimli va ilmiy asos yaratadi.

Ilova konstruksiyasining o'ziga xos xususiyati – ilovali element bilan asosiy ifoda o'rtasidagi sintaktik va intonatsion bo'shliq bo'lib, shu sababli u mantiqan ajralib turadi. Ilova konstruksiyalari, ma'lum leksik va grammatik vositalar mavjud bo'lmagan holatlarda (maxsus qo'shma va turdosh birikmalar: yes, and moreover, furthermore, and therefore va boshqalar) ham, turli struktura va grammatik turlarning xilma-xilligi bilan birlashadi. Pauzalardan so'ng maxsus intonatsiya bilan yaratilgan sintaktik aloqaning yirtilgan tabiati, nutqda funksional foydalanish birligi (ular asosiy gapdan keyin paydo bo'lgan fikrni yetkazish uchun mo'ljallangan) sifatida namoyon bo'ladi.

Qo'shimcha xabarning vazifasi ilova konstruksiyalarining asosiy ma'nolarini belgilashdir. Ular qo'shimcha xabar xarakteriga ega bo'lib, quyidagi funksiyalarga ega: rivojlantiruvchi, tushuntiruvchi, bosh gapni aniqlovchi.

Bu funksiyalar ilova konstruksiyalarini sintaksisning alohida hodisasi sifatida ko'rib chiqishga yordam beradi. Ilova hodisasidan foydalanish nutqqa yangi semantik va ekspressiv-stilistik tus berish, ifodaning alohida bo'laklariga katta semantik va hissiy yuk berish imkonini yaratadi. Yozuvdagi pauzaning davomiyligi turli tinish belgilari bilan ifodalanadi.

Bog'lovchili ilova konstruksiyalarda odatda vergul qo'llaniladi:

“People who have power in the city before you are, not small” (Bellow S. The Adventure of Augie March, 98 r.).

Ba'zida chiziqcha ishlatiladi:

“We're doing great, and we've already done a lot, but there are gaps – and serious ones” (Thackeray W. Pendennis, 274 r.).

Bog'lovchili ilova konstruksiyalarida ko'p nuqta ham qo'llanilishi mumkin, agar asosiy ifodadagi xabar ba'zi hollarda tugallanmagan bo'lsa va undan tashqari uzoq davom etadigan pauzani ifodalash kerak bo'lsa:

“It's scary to admit it, but I want this person to know that it's like a song to me... And it must be the last one” (Bellow S. The Adventure of Augie March, 211 r.).

Boshqa holatlarda ko‘pincha nuqta ishlatiladi:

“Cities starting with railway stations... Every city has an age and a voice. There are clothes. And a special smell. And a face. And not immediately understandable pride” (Golding W. Lord of the Flies, 52 r.);

“Such silence in the village happens before dawn. Or else in the steppe” (Bellow S. The Adventure of Augie March, 63 r.).

Ushbu misolda ilova konstruktsiyasining funksiyasini aniq ko‘rsatadi. Bu yerda “Or else in the steppe” iborasi asosiy gapning semantik bo‘shligini to‘ldiradi, vaziyatni aniqlashtiradi va nutqqa ekspressiv tus beradi. Gapning asosiy qismi (qishloqdagi sukut) allaqachon ifodalangan bo‘lsa-da, ilova orqali o‘quvchiga voqea maydonining kengaytirilgan tasviri yetkaziladi. Shu bilan birga, intonatsion pauza va sintaktik yirtilganlik ifoda qilinayotgan ma’lumotning og‘zaki nutq ohangini eslatadi, bu esa matnga ritmik va stilistik rang bag‘ishlaydi.

Xulosa qilib aytganda ilova hodisasi nutqning alohida sintaktik elementi sifatida asosiy gapni to‘ldiradi, aniqlashtiradi va unga ekspressiv, stilistik va semantik rang beradi. Ilova konstruktsiyalari asosiy ifodaga bog‘liq bo‘lish bilan birga, ularning paydo bo‘lishi vaqt jihatidan asosiy gapdan keyin sodir bo‘ladi va bu ularni ikkilamchi, assotsiativ bog‘lanish shakliga aylantiradi. Bog‘lovchili yoki bog‘lovchisiz ko‘rinishlarda, intonatsion pauza bilan birgalikda, ilovalar nutqqa ritmik, hissiy va semantik boylik qo‘shadi. Shu tariqa, ilova konstruktsiyalari sintaktik bog‘lanishning mustaqil turi sifatida til va nutq tahlilida muhim o‘rinni egallaydi, u matnning tushunarli va ekspressiv bo‘lishini ta’minlaydi, asosiy gapning mazmunini kengaytiradi va aniqlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI :

1. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Избр. тр. Исследования по русской грамматике. –М.: Наука, 1975. –С. 254 - 294.
2. Крючков С.Е. О присоединительных связях в современном русском языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка / под ред. В.В.Виноградова. –М.: Учпедгиз, 1950. –397-411.
3. Mamasoliev I.U. Structural-semantic complication of speech in german with the participation of connecting structures // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук, №4. ISSN 2413-516X. –Душанбе, 2022. –С. 152-157.
4. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке // Избранные работы по русскому языку. –М., 1957. –С. 63- 84.
- ??, Sodikova, N. G. (2021). PRESERVATION OF THE ROLE OF THE GERMAN LANGUAGE AS A MEANS OF SCIENTIFIC COMMUNICATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF MULTILINGUALISM. Theoretical & Applied Science, (8), 338-341.
- ??, Sodikova, N. (2019). On the influence of the main variants of English on German. SCOPE ACADEMIC HOUSE B&M PUBLISHING, 153.
- ??, Содикова, Н. Г. (2019). РОЛЬ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИК ВА ЛИНГВОДИДАКТИКАНИНГ КОММУНИКАТИВ АСПЕКТЛАРИ, 140.
8. Содикова, Н. Г. К ВОПРОСУ О ТЕНДЕНЦИИ К АНАЛИТИЗМУ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.